

id. Lóczy Lajos és Teleki Pál levelezése

Correspondence between Senior Lajos Lóczy and Earl Pál Teleki

Dr. BOTH Mária Gabriella

Apor Vilmos Katolikus Főiskola,
2600 Vác, Konstantin tér 1-5.
www.avkf.hu; both.maria@avkf.hu

ABSTRACT

The paper presents the previously not researched correspondence of Lajos Lóczy (1849–1920) and Pál Teleki (1879–1941) from a geographical point of view. Personal, institutional, international and interdisciplinary data, relationships and connections will be explored, completing the oeuvre of the two scientists. Based on these letters, we can get an idea of the research programme of geography formed at the beginning of the 20th century. We remember the 100th anniversary of the death of Lajos Lóczy, contributing to the historical reconstruction of Hungarian natural science.

Keywords: archival source, geography, history of science, landscape

KIVONAT

A tanulmány id. Lóczy Lajos (1849–1920) és Teleki Pál (1879–1941) geográfiai szempontból korábban nem kutatott levelezését mutatja be. Személyes, intézményi, nemzetközi és tudományközi adatot, kapcsolatot, összefüggést tárunk fel, mely teljesebbé teszi a két tudós életművét. A levelek alapján képet kaphatunk a földrajztudomány 20. század elején formálódó kutató programjáról. Ezzel emlékezünk id. Lóczy Lajos halálának 100. évfordulójára, hozzájárulva a magyar természettudomány történeti rekonstrukciójához.

Kulcsszavak: levéltári forrás, földrajz, tudománytörténet, táj

1. BEVEZETŐ GONDOLAT

A német filozófiai hagyomány alapján kétféle tudománytörténeti fölfogás különíthető el. A történeti rekonstrukció az egyes személyeket és fölfogásokat saját koruk összefüggésében vizsgálja. A racionális rekonstrukció a jelen nézőpontja felől közelít a múlthoz, vitapartnernek tekinti elődeit és saját korának problémáira keresi a választ a velük folytatott párbeszédben. Mindkét fölfogásnak megvan a létjogosultsága, ám egyik sem nélkülözheti a múltban született dokumentumokat, mint forrásokat. Ezek között kitüntetett értéket képviselnek a korabeli naplók, feljegyzések, levelezések. Ezek rámutathatnak egy tudományos felismerés vagy kutatóprogram megszületésére, az egyéni kutatási indítékokra, a kutatás motivációira és hozzájárulhatnak egyes tudományterületek gondolkodástörténetének megértéséhez. A 19-20. század fordulójának évtizedei meghatározóak voltak a modern magyar geográfia kibontakozásában, melyben kulcsszerepet játszott a címben nevezett két tudós tudományos életútja és személyes kapcsolata.

A tanulmány forráskutatás, alapja a Magyar Természettudományi Múzeum Tudománytörténeti Gyűjteményében id. Lóczy Lajos és Teleki Pál – geográfiai szempontból korábban nem kutatott – levelezése. Ezek eredeti tulajdonosa id. Lóczy Lajos volt, hagyatékából ajándékkal kerültek a gyűjteménybe a többi hivatalos és tudományos levéllel együtt. [1] E rövid tanulmány Teleki Pál mesteréhez, Lóczy

Lajoshoz írt levelezéséről ad áttekintést, mely 23 darab levélből és 2 képeslapból áll. Ezzel emlékezünk id. Lóczy Lajos halálának 100. évfordulójára, hozzájárulva a magyar természettudomány történeti rekonstrukciójához.

2. LÓCZY LAJOS ÉS TELEKI PÁL LEVELEZÉSÉNEK ELŐZMÉNYEI

A levelek a két tudós kapcsolatának mintegy tizenkét évéről (1901–1913) adnak töredékes metszetet. Id. Lóczy ekkor már nemzetközi hírű Ázsia-kutató, a Magyar Tudományos Akadémia rendes tagja. Vezetője, szervezője, szellemi irányítója a századforduló legnagyobb táj kutatásának, az 1891-ben kezdődött Balaton-kutatásnak. Lóczy tanári munkásságát ezekben az években a Budapesti Királyi Magyar Tudományegyetem Földrajzi Intézetében folytatta igazgatóként, amely 1905-től a régi képviselőházban működött és a hazai természettudományi kutatások egyik központjának számított. Nemzetközi kapcsolataival számos tehetséges diákot segített ösztöndíjjal egyetemi képzéshez, például Prinz Gyulát (1882–1973) és Rapaics Rajmundot (1885–1954). [2] Teleki Pál külföldi kartográfia-történeti tanulmányúthoz nyert el állami ösztöndíjat Lóczy ajánlásával. Teleki Pál életében ez az időszak fordulatot jelentett, ekkor kötelezte el magát a geográfia- és a kartográfia-történet mellett és ekkor indult nemzetközi tudományos pályafutása. Az első levél 1901. augusztus 30-án kelt, ám a két tudós és a Telekiek kapcsolata korábban kezdődött. A Tudománytörténeti Gyűjteményben fellelhető levelezések arról tanúskodnak, hogy id. Lóczy Lajost szoros szálak fűzték a Teleki család számos tagjához. Teleki Sámuel (1845–1916) 1890. karácsonyán Sáromberkén (ma Románia Dumbrăvioara) kelt baráti levelében megköszöni Lóczy erőfeszítését, amit hazai közéleti elismeretése érdekében tett. Őszintén és keserűen fűzi hozzá, hogy Höhnél Lajos (Ludwig von Höhnél 1857–1942) elorozta előle a nemzetközi sajtóban az afrikai expedíció tudományos eredményeinek első közlését. [3].

Tiszteletteljes kedvesség és megbecsülés tükröződik Teleki Tiborné, született Széchenyi Alice (1871–1945) 1907 és 1920 között írt leveleiből. Ezekben többek között édesapjáról – Széchenyi Béláról – közölt adatokat és küldött fényképet. Lóczy egykori patrónusáról írt nekrológban használta föl ezeket. [4]

Lóczy baráti kapcsolatban állt ifjabb Teleki Sándorral (1861–1919), id. Teleki Sándor (1821–1892) fiával. [5] A honvédezzredes 1849-ben külföldre kényszerült, második házasságából született Sándor fia. A kiegyezést követően amnesztiában részesült a család és visszaköltözött Erdélybe, a Petőfi verseiben szereplő koltói (ma Románia Coltău) kastélyukba. Az ifjabb Teleki Sándor országgyűlési képviselő, 1905-től főrendházi tag volt. Lóczyval több területen is szakmai kapcsolatban állhatott, a Balkán jó ismerője volt és a Tatra természetjárásának szorgalmazója. A tőle kapott levelek utalnak Stein Auréllal való kapcsolatukra és közös társadalmi szerepvállalásukra.

Egy levelet őriz a Lóczy-hagyaték idősebb Teleki Gézától (1843–1913), Teleki Pál édesapjától. Pribékfalván 1903-ban kelt levélben Teleki Lóczy támogatásáért folyamodott Reguly Jenő Földtani Intézeti pályázata ügyében. [6] A megszólítás és a hangvétel közeli baráti viszonyukra utal. Mindketten számos tudományos szervezetnek voltak tagjai, illetve viseltek ott tisztséget (Magyar Tudományos Akadémia, Magyar Földrajzi Társaság). Teleki Géza a Magyar Történelmi Társaság alapító elnöke volt, a Magyar Országos Bányászati Egyesület tagja. Számos tudományos rendezvénynek voltak résztvevői, melyekről a korabeli sajtó ismertetőket közölt, például Budapesti Hírlap, Pesti Napló, Új Idők, Turistaság és Alpinizmus, Turisták Lapja. Id. Lóczy és id. Teleki Géza alapítója volt a Magyar Turista Szövetségnek. További levéltári kutatás tárhatja fel Eötvös Loránd, Teleki és a Lóczy család meghatározó szerepét a magyar természetjárás egyesületeinek kialakításában.

3. ID. LÓCZY LAJOS ÉS TELEKI PÁL LEVELEI 1901–1913 KÖZÖTT

Id. Lóczy Lajos és Teleki Pál már személyes kapcsolatban álltak három évvel az első megmaradt levél keletkezése előtt. A fiatal gróf 1898–1901 között Lóczy előadásait hallgatta a bölcsészeti karon, a Földrajzi Társaságban is aktív volt, 1898. december 15-én tartotta ott első előadását. 1901 és 1913 között a tanulmányi év időszakát mindketten többnyire Budapesten töltötték. Így levelezésük helyszínei a fiatal geográfus életrajzi adatait egészíthetik ki. A levelek egy része a Teleki család kővárvidéki birtokán íródott Fehérszéken (ma Románia Fersig) és Pribékfalván (ma Románia Pribilești), másik része külföldi útjain (Párizs, USA, Egyiptom). Az első levél dátuma 1901. augusztus 30., a fehérszéki Teleki kastély képe díszíti a levélpapírt, mellette pribékfalvai pecsét látható. [7] Teleki hivatkozik Lóczy korábban tett

ígéretére, miszerint a földrajzi intézet új helyiséget kap és új asszisztensi állásra őt fogja ajánlani. Beszámol Lóczynek arról, hogy letette első államtudományi szigorlatát, szülei Magyaróvárra, a gazdasági akadémiára szánják, amit úgy tudna elkerülni, ha az asszisztensi állást elnyerné. Ezt remélve filozófiára és állattanra iratkozna be ősszel a pesti egyetem bölcsészeti karán. Bár nincs birtokunkban Lóczy válasza, de Teleki szeptember 9-én kelt leveléből sejthetjük annak hangvételét. [8] Az ifjú gróf mentegetőzik: „az asszisztensi állást okvetlen és épen rögtön kívánnám elnyerni, míg kellő kvalifikáció nélkül is.” Valószínű Lóczy intő levele az ifjú gróf érvelésére adott válasz volt. Nem a tudomány iránti elkötelezettség, hanem a családi elvárások elől való menekülés irányítja döntését. Teleki 1902–1903 között töltötte be az asszisztensi állást Lóczy intézetében. Teleki a levél további részében – ahogy szinte minden levelében – beszámol tudományos tevékenységéről és kissé magyarázkodik, hogy a Lóczy által kitűzött feladatokkal miért halad lassan. A pribékfalvi kastélyuk 3200 kötetes könyvtárát rendezte nyáron, mely gyűjteménye volt a Teleki család saját szerzőségű műveinek. Sok időt követelt a Nagybányán (ma Románia Baia Mare) alapított városi múzeum földrajzi és kartográfiai anyagának előkészítése is. (A Nagybányán alapított festőiskola egyre szélesebb körű ismertsége a város vezetőit ösztönözte, hogy hozzanak létre a város értékeit bemutató múzeumot, régészeti és iparművészeti emlékekből, szépművészeti, néprajzi és természetrajzi gyűjteményből és az ezekhez kapcsolódó könyvtárból.) A levél zárásaként közli, hogy anyaggyűjtéssel kíván foglalkozni a földrajz tudománytörténetéhez.

1903. március 24-én a család József nádor téri palotájában íródott levél beszámol a jogi karon kialakult „ostromállapotról” és közli, hogy „közigazgatási jogból ismétlésre utasítottak”. [9]

Az 1904. augusztus 28-i levélben beszámol mesterének nyári hathetes Skandináviába tett családi útjáról, olvasmányairól, szaklapokban írt ismertetőiről és sajnálkozik, hogy a Lóczy által kitűzött szakirodalmi katalógizálással lemaradt kissé. [10] Írt eredményeiről, irodalmi ismertetőket közölt német és angol nyelvű antropológia, evolúció és genetika témájú könyvekről, illetve folyóiratokról. Ezek államtudományi értekezésének voltak irodalmi forrásai, melyekben a neodarwinizmus társadalmi és világnézeti reflexióiról írt.

1905-től Teleki a nagysomkúti választókerület parlamenti képviselője volt, ebben az évben nem publikált, a vendégeskedések és vadászatok sok idejét lekötötték.

1906. március 27-én és 29-én Párizsban kelt leveleiben bécsi, trieszti és párizsi kartográfia-történeti kutatásairól számolt be, összehasonlító atlaszvizsgálatokat végzett és köszönte Lóczy segítségét a kutatás szervezéséhez. [11] Párizsban értesült arról, hogy beválasztották a Földrajzi Társaság választmányába Lóczy javaslatára. Itt végzett kutatásának friss eredményeiről tanulmányban fog beszámolni.

1907. január 27-i levelét egyiptomi útjáról küldte a Fehér-Nílusról. A társasági életből, levéltárakból, városokból kiszabadult Teleki vadász és terepi élményeiről írt: „alluviális sztyeppkarakterű tájon haladunk”, megadta a hajó földrajzi koordinátáit és meteorológiai naplóba rögzítette műszeres mérési adatait, javította az angol térképek pontatlanságait. [12]

1908. szeptember 8-án Pribékfalván írott levelében nem kevés önbizalommal köszönte meg Lóczy elismerését, amit Teleki genfi szereplése után kapott mesterétől. [13] Az esemény részleteit Cholnoky Jenő írta meg a Földrajzi Közlemények szeptemberi számában. A IX. földrajzi kongresszust 1908 júliusában rendezték Genfben. (A programhoz kapcsolódó kirándulások fotói a kolozsvári Babes-Bolyai Tudományegyetem Földrajzi Karán Cholnoky Jenő hagyatékának fényképtárában lelhetők fel.) A szakosztályok nem kellően előkészített programja miatt, a szervezőket kiegészítő két magyar, Lóczy és Teleki „improvizált” előadást tartott. [14]. Feltehetően Teleki a Japán-szegetek kartográfia-történetéről „rögtönözte” előadását, hiszen a kész mű 1909-ben jelent meg.

1911. március 5-i levelét Hágában adta postára és benne egy lipcsei kongresszusról adott szokatlanul részletes beszámolót, ahol Lóczy személyes megbízását volt hivatva teljesíteni. [15] Az ötszáz fős összejövetel a német geográfusok, természettudósok egész seregszemléje lehetett (Ernst Haeckel, Hermann Wagner, Albrecht Penck, Joseph Partsch), Teleki a társasági életben szerzett rutinjával képviselte Lóczy szempontjait a nyári római konferencia előkészítéseként. A Földrajzi Közlemények hasábjain az ázsiai helységnevek helyesírásmódjáról kialakult vitából következtethetünk arra, hogy a tervezett nyári római X. nemzetközi földrajzi kongresszuson Lóczyék javaslattal éltek volna a témában. A lipcsei német tudós találkozáson Teleki egyetlen – nem német anyanyelvű – külföldiként tudománypolitikai diplomataként szerepelt. Rómában a konferencia politikai okból elmaradt. [16]

1912. szeptember 24-én és október 3-án kelt levelek az Amerikai Földrajzi Társaság fennállásának 60. évfordulójára rendezett észak-amerikai transzkontinentális utazásról számoltak be, ahol Teleki a

Magyar Földrajzi Társaságot főtitkárként képviselte [17]. Cholnoky Jenő volt magyar útitársa, aki *Utazásom Amerikában Teleki Pál gróffal* címmel írt könyvet tapasztalataikról. Teleki leírásainak helyszínei a Nagy-Sós-tó vidéke, Salt Lake City, Wasatch-hegység, Colorado-fennsík, Sziklás-hegység, Grand Canyon. Cholnoky könyvének 133-179. oldalán mutatja be az útnak ezt a szakaszát, melynek során Cholnoky figyelmét elsősorban a felszínformák kötötték le és bonyolódott számtalan vitába a társaság tagjaival a formák keletkezésének magyarázatakor. [18]

Cholnoky szeme a tájban a formákat kereste, folyton azon töprengve, hogy ezek hogyan mutatják kialakulásuk történetét. Teleki figyelmét más ragadta meg. A táj karakterét leginkább meghatározó elem, a felszínt borító növényzet térbeli változására figyelt. Két orosz botanikus társaságában időzött legszívesebben. Lóczynek írt részletes beszámolója kutatói reflexió: „Oly nagyszerű dimenziókban és remek meztelen egyszerűségben van itt minden Amerikában. Nagy érdeklődéssel követtük a flóra nevezetesen az erdőtípusok változását”. Érzékletesen írta le a Nagy-Sós-tó medencéjéből nyugati irányba haladva az erdőket, felfigyelve a borítás, a fajsám, az aljnövényzet és az erdőhatár változására a tengerparttól való távolság és a lejtők kitettsége szerint. A természetéről szerzett benyomásból, a lenyűgöző látványból kiragadott egy elemet (erdőtakaró) és több száz kilométeres távlatban a táj térbeli mintázatának változóját látta benne. Rögzítette a táj „lélekre” gyakorolt hatását, az amerikai táj léptékét az európai megfigyelőre és az üde tengerpartét a sivatagból érkezőre. A mesternek írt élménybeszámoló belső párbeszéd, a kutató elme talán itt fedezte fel először a tájat, ami a Teleki-féle földrajzi gondolat legeredetibb fogalma lett később.

Nem lenne teljes a kép, ha id.Lóczy Lajosnak és Teleki Pálnak a Magyar Természettudományi Múzeum Tudománytörténeti Gyűjteményében őrzött etikai kérdéseket taglaló két leveléről nem tennénk említést. [19] 1913. március 6-án és 8-án írt levelek témája Kogutowicz Károllyal folytatott vitája, mely a hazai atlaszkiadás körül pattant ki. A szakirodalom a Magyar Földrajzi Intézet történetéhez kapcsolódva és Teleki Cholnokyhoz írt levelére hivatkozva tárgyalta ezt a kérdést. [20] Ebből a szempontból érdekes adalék a Lóczynek írt levél, amelyben Teleki mesteréhez fordult, mint aki „tudományos törekvéseimben állandóan vezetél”. Lóczy válaszlevelében helyeselte Teleki döntését, hogy kilépett az Intézet vezetőségéből.

4. ZÁRÓ GONDOLAT

A fent ismertetett levelek id. Lóczy Lajos és Teleki Pál mester-tanítvány személyes kapcsolatának kibontakozását dokumentálják. Teleki első leveleiben a korban elfogadott etikett szerint szólította meg Lóczyt, „Nagyságos tanár Uram“, „Szeretve Tisztelt Tanár Uram“, „Principálisom.” Európai kutatóútról (1906), Párizsból írta tegező formában első levelét. Feltehetően a Teleki-család korábbi földrajztudományi hagyományai is szerepet játszottak abban, hogy a fiatal gróf a geográfia mellett kötelezte el magát, de az bizonyos, hogy Lóczy indította el Teleki Pált a geográfia és kartográfia nemzetközi tudományos útján. A levelek tanúsítják, hogy személyes kapcsolataival támogatta, feladatokkal bízta meg. Nyilván Teleki széles látókörű műveltsége, nyelvtudása, egyéni adottságai is közrejátszottak eredményességében. A tudománypolitika terén megszerzett diplomáciai jártasságát miniszterelnöki feladatkörében hasznosíthatta, illetve nemzetközi tudományos hírneve és kapcsolatai később is segítettek törekvéseiben. Amerikai útjáról szóló levelei előrevetítik Teleki egyedülálló tájszemléletét.

A tudománytörténész álma, hogy az elküldött és megválaszolt leveleket egymás mellé helyezve értelmezze azokat. Sajnos, egészen bizonyos, hogy Lóczy Teleki Pálhoz írt levelei nem maradtak fenn. A Magyar Természettudományi Múzeum Tudománytörténeti Gyűjteménye őriz egy 1943-ban Kolozsvárott kelt levelet a Magyar Királyi Ferenc József Tudomány Egyetem Közgazdaságtudományi Kar Gazdasággeológiai és Gazdaságföldrajzi Intézetének igazgatójától ifj. Teleki Géza igazgatótól. [21] Teleki Pál fia ifjabb Lóczy Lajost arról tájékoztatja, nem tud kérésének eleget tenni, mivel nincs Lóczy levél vagy tárgy apja hagyatékában. Romániából való 1920. évi menekülésük óta Vas megyében, falun ismerősöknél voltak a családi emlékek elraktározva. Vas megyében a Teleki család Acsádon Pethő Ernő szemészorvos családjával és Iváncon Sigray Antal családjával állt szoros baráti kapcsolatban. A két család, illetve kastély levéltári anyagában Lóczy-levél sajnos nem található.

Köszönöm a Magyar Természettudományi Múzeum Tudománytörténeti Gyűjtemény kollegáinak segítségét.

Irodalmi hivatkozások, források

1. Id. Lóczy Lajos és Teleki Pál levelezése a Magyar Természettudományi Múzeum Tudománytörténeti Gyűjteményében 222/907 raktári jelzeten van nyilvántartva. Egy Teleki Pál által küldött levél fellelhető az MBFSz gyűjteményében.
2. Prinz Gyula geográfussal folytatott levelezés MTMTGY 222/735 raktári jelzeten nyilvántartott. Prinz Teleki Pálhoz hasonlóan mesterének tartotta Lóczyt, hús levél és két képeslap található tőle a hagyatékban. Rapaics Raymund geográfus, botanikus levelei MTMTGY 222/747 raktári jelzeten.
3. Teleki Sámuelről kapott levelek 222/908 MTMTGY jelzeten
4. Teleki Tiboné 1907-1920 között írt tíz levele 222/910 MTMTGY jelzeten
5. Teleki Sándor két levele 1909-ből való, 1912-ben a Dolomitokból küldött képeslapot, ezek a 222/909 MTMTGY jelzeten találhatók.
6. 222/906 MTMTGY jelzetű levél
7. 222/907/1 MTMTGY jelzetű levél
8. 222/907/2 MTMTGY jelzetű levél
9. 222/907/3 MTMTGY jelzetű levél
10. 222/907/4 MTMTGY jelzetű levél
11. 222/907/7 és 8 MTMTGY jelzetű levelek
12. 222/907/ 9 MTMTGY jelzetű levél
13. 222/907/13 MTMTGY jelzetű levél
14. CHOLNOKY, J. 1908: Európa. A genfi IX. nemzetközi földrajzi kongresszus, Földrajzi Közlemények 36. 297-299. o.
15. 222/907/14 MTMTGY jelzetű levél
16. HALÁSZ, GY. 1911: Sahr vagy sár. Földrajzi Közlemények 39. 97-98. o. 222/907/14 MTMTGY jelzetű levél
17. 222/907/17 és 18 MTMTGY jelzetű levelek
18. CHOLNOKY, Jenő é.n. [1943]:Utazásom Amerikába Teleki Pál gróffal, Vajda-Wichmann kiadása, Budapest
19. 222/907/17 és 18 MTMTGY jelzetű levelek
20. PAPP-VÁRY, Árpád 1992: Teleki Pál a kartográfus, In.: CSICSERY-RÓNAY, István, VIGH, Károly(szerk.): Teleki Pál és kora, Occidental Press, 79-101.o. Budapest.
22. 222/907/19 és 20 MTMTGY jelzetű levelek
23. FODOR, Ferenc 2006: A magyar földrajztudomány története, MTA Földrajztudományi Kutatóintézet, Budapest.
24. NEMEKÉNYI, Antal 2000: Id. Lóczy Lajos emlékezete születésének 150. évfordulóján, Magyar Földrajzi Társaság, Budapest-Piliscsaba.